

УДК 343.53

О.В. СОЛОДУН, Донецький юридичний інститут МВС України

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА

Ключові слова: шахрайство, оперативно-розшукова характеристика, злочинна діяльність

Економічні, соціальні і політичні перетворення в Україні, які розпочалися на початку 90-х років та тривають до сьогодні, призвели до виникнення низки протиріч у суспільстві, насамперед, у погіршенні правопорядку, моральних і духовних засад суспільства, значному збільшенні негативних соціальних проявів. До числа останніх необхідно віднести і обман, використання якого стало майже нормою в повсякденній діяльності, політиці, бізнесі та інших сферах суспільного життя. Аналіз кримінальної статистики свідчить, що велика кількість громадян обирають для досягнення своїх потреб кримінальний обман, вчинюючи при цьому низку злочинів. Серед таких злочинів особливе місце посідає шахрайство, яке привертає до себе увагу науковців і практиків різних галузей знань: кримінального права, кримінології, криміналістики, економіки та ін. Це, насамперед, пов'язано, зі зростанням кількості шахрайських посягань, збільшенням заподіяних збитків цим злочином, а також з ускладненням механізмів його вчинення. Крім того, вміння вірно кваліфікувати цей вид злочину, об'єктивно та всебічно розбиратись в обставинах його вчинення є гарантією забезпечення законності, відмежування цього злочину від інших подібних за способом вчинення злочинів, а отже, необхідною умовою встановлення осіб, які його вчинили.

Сьогодні в Україні шахрайство набуло значного розмаху, йому властива зміна форм, видів і способів. Економічні перетворення у суспільстві, розвиток ринкових відносин призводить до того, що шахрайство активно про-

никає у сферу підприємницької діяльності: інвестиційну, довірчу, страхову, банківську [1]. Як відзначає І.М. Даньшин, у структурі злочинів проти власності шахрайство займає третє місце після крадіжок і грабежів, а загалом в структурі сучасної злочинності в Україні входить в десятку найбільш поширених злочинів [2, с. 35].

Науково-теоретичне підґрунтя цієї роботи склали наукові праці із загальної теорії держави і права, розробки фахівців у галузі кримінального та кримінально-процесуального права, теорії оперативно-розшукової діяльності, криміналістики та кримінології О.М. Абрамова, Ю.П. Аленіна, О.О. Алексєєва, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, Г.М. Бірюкова, В.О. Глушкова, В.І. Гаєнка, В.І. Грачова, Л.М. Давиденка, І.Н. Даньшина, О.Ф. Долженкова, О.М. Джужи, А.Ф. Зелінського, Л.І. Казміренка, Г.К. Кожевнікова, І.П. Козаченка, О.В. Курмана, О.В. Лисодеда, П.П. Михайленка, В.Р. Мойсика, В.М. Плішкіна, В.Л. Регульського, І.В. Сервецького, О.Ф. Скакун, О.В. Смаглюка, О.П. Снігерьова, В.Ю. Шепітька, В.І. Шиканова та інших вчених.

Попередження та розкриття шахрайства пов'язано зі значним обсягом оперативно-розшукової роботи, специфічністю умов його розслідування. Вибірковий аналіз практичної діяльності підрозділів карного розшуку в Україні надав змогу зробити висновок, що оперативні працівники не завжди володіють необхідними знаннями для ефективного попередження та розкриття шахрайства. В діяльності підрозділів карного розшуку виникають проблеми з кваліфікацією шахрайства при розв'язанні питань, пов'язаних з відмежуванням шахрайства від цивільно-правових деліктів та суміжних злочинів, зокрема, крадіжки, хабарництва, фіктивного підприємництва, шахрайства з фінансовими ресурсами та інших злочинів, об'єктом посягань яких є чуже майно. На даний час відсутні сучасні методичні матеріали щодо попередження, виявлення та розкриття шахрайства підрозділами карного розшуку. Тому мета статті полягає в

тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та відповідних підзаконних нормативно-правових актів, узагальнення практики їх реалізації визначити сутність теоретико-правових основ попередження та розкриття шахрайства та надати науково-обґрунтовані пропозиції та рекомендації із зазначених питань.

У чинному Кримінальному кодексі України передбачена відповідальність за вчинення шахрайства в багатьох статтях, зокрема: ст.190 «Шахрайство», ст.192 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою», ст.222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами», ст.262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст.308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст.312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст.313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», ст.320 «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»; ст.357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження», ст.362 «Викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем», ст.410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засо-

бів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» [3].

Відповідно до ст.112 Кримінально-процесуального Кодексу України по вище наведеному злочинам, крім злочину, відповідальність за який передбачено ст.410 КК України, досудове слідство провадиться слідчими органів внутрішніх справ [4], а оперативно-розшукові заходи по цим злочинам здійснюють підрозділи кримінальної міліції [5]. Безпосередньо підрозділами карного розшуку оперативно-розшукові заходи здійснюються щодо протиправних діянь окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена статті 190, 192, 262, 357, 362 КК України.

Перед безпосереднім наведенням оперативно-розшукової характеристики шахрайства доцільним буде з'ясування етимологічної сутності цього поняття. Наукове поняття, з точки зору діалектичної логіки, не механічна сума тих або інших ознак, а органічне поєднання, цілісна система різних, нерозривно пов'язаних між собою визначень. Єдність, цілісність визначень, які містяться в понятті, відображає взаємодію багатьох компонентів, сторін, зв'язків і відношень цілісного об'єкту. Поняття є не мертве узагальнення різних сторін об'єкту, а жива цілісність, яка розвивається. Разом з тим, і саме наукове поняття – це елемент системи понять теорії, науки [6, с.53]. Саме цьому для досягнення мети нашого роботи та науково обґрунтованої інтерпретації його результатів, немаловажне значення має визначення загального наукового поняття «оперативно-розшукова характеристика» та розуміння поняття «шахрайство».

Поняття «характеристика» в тлумачних словниках трактується як опис, визначення істотних, характерних, особливостей, ознак кого-, чого- небудь [7].

Характеристика, на думку Д.В. Гребельського, це один із прийомів ознайомлення з предметом, суть якого полягає у виявленні відмітних якостей та властивостей предмета, які мають значення у будь-якому відношенні [8].

Поняття «характеристика» застосовується у різних сферах життя, у різних науках. Її розуміють як сукупність завчасно визначених параметрів об'єктів, явища у їх кількісному і якісному вираженні. Така характеристика дає можливість ефективніше здійснювати необхідні дії з об'єктом, повніше пізнавати, керувати явищами життя. Вибір обсягу, структури і меж характеристики обумовлюється цілями, завданнями і спрямованістю відповідної наукової галузі.

Сутність оперативно-розшукової характеристики злочинів можна представити як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних та інших упорядкованих і взаємозалежних між собою ознак, що мають розвідувально-пошуковий характер і розглядаються з позицій ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів щодо виявлення, попередження, розкриття і розслідування злочинів – вважає В.Д. Пчолкін [9, с. 9].

Оперативно-розшукова характеристика убивств, поєднаних із зґвалтуванням, за міркуваннями С.Б. Мелешева, це сукупність кримінально-правових, кримінологічних, криміналістичних, психологічних, віктимологічних, агентурно-тактичних характеристик, які дозволяють максимально швидко та повно встановити особу злочинця, здійснити його затримання та покарання [10, с. 52].

Ми погоджуємося з тими авторами, які вважають, що найбільш емним є поняття «оперативно-розшукова характеристика злочинів». Наведемо свої аргументи.

По-перше, використовуючи термін «оперативно-розшукова характеристика», підкреслимо його тісний, нерозривний зв'язок саме з оперативно-розшуковою наукою і практикою.

По-друге, саме поняття «оперативно-розшукова характеристика» вказує на застосування при аналізі злочину специфічних, притаманних тільки ОРД, понять (наприклад, агентурний аспект оперативно-розшукової характеристики злочинів).

По-третє, словосполучення «оперативно-тактична» вказує на безпосередній зв'язок

поняття, що розглядається, з терміном «тактика». Але при аналізі будь-яких злочинів ми спираємося на увесь загал існуючих характеристики, не обмежуючись тільки тактичними особливостями їх попередження і розкриття.

По-четверте, на особливості категорії оперативно-розшукової характеристики, на наш погляд, вказує ще й те, що вона використовується не тільки з метою розкриття окремого виду злочинів. Насамперед, її використання сприяє здійсненню оперативно-розшукових заходів у рамках чотирьох загальних форм ОРД: пошуку первинних оперативно-розшукових даних, оперативно-розшукового попередження, оперативної розробки та оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства.

В етимологічному плані шахрайство визначається як «обман, шахрайські дії з корисливими цілями» [11]; «поведінка, дії шахрая, шахрайство, крутість» [12]. В чинному КК України шахрайство визначається як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Шахрайство (ст.190 КК України) віднесене до злочинів проти власності, і об'єктом цього злочину виступає право власності на майно. Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст.222 КК України) віднесене до злочинів у сфері господарської діяльності і посягає на встановлений законодавством порядок фінансування, кредитування та оподаткування підприємницької діяльності, права і законні інтереси кредиторів.

У статті 190 КК України під шахрайством мається на увазі фактичне обернення чужого майна на користь винної особи чи інших осіб, тобто йдеться про одержання матеріальної вигоди за рахунок зменшення матеріальних цінностей, які належать потерпілому, без оплати їх вартості і відшкодування їх еквіваленту (безоплатно)» [13, с.44]. У ст.222 КК України йдеться лише про тимчасове, як правило, оплатне запозичення матеріальних цінностей або одержання пільг з приводу їх обов'язкової передачі державі і, при цьому, без наміру обернення на користь винної осо-

би чи інших осіб, а з метою використання в господарському обороті на власний ризик для отримання прибутку. Крім того, шахрайство у контексті ст.222 КК України є значно вужчим поняттям за формою. Дана стаття передбачає відповідальність тільки за надання завідомо неправдивої інформації, що є по суті лише окремим різновидом обману. Водночас шахрайство у контексті ст.190 КК України може бути вчинене і шляхом обману, і шляхом зловживання довірою, при цьому не обмежені законом і способи вчинення самого обману. Таким чином, зміст поняття «шахрайство», який законодавець вклав в склад злочину «Шахрайство з фінансовими ресурсами», є значно вужчим, ніж зміст шахрайства як різновиду злочинного заволодіння чужим майном або придбання права на майно (ст.190 КК України).

Особливістю предмета шахрайства є те, що ним може бути як чуже майно, так і право на таке майно. Право на майно може бути закріплене у різних документах, наприклад: цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном, боргових зобов'язаннях, заповітах тощо.

Об'єктивна сторона шахрайства полягає у заволодінні майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. В результаті шахрайських дій потерпілий – власник, володілець, особа, у віданні або під охороною якої знаходиться майно, добровільно передає майно або право на майно винній особі. Безпосередня участь потерпілого у передачі майнових благ і добровільність його дій є обов'язковими ознаками шахрайства, які відрізняють його від викрадення майна та інших злочинів проти власності. Слід відзначити і те, що добровільність при шахрайстві має уявний характер, оскільки вона обумовлена обманом.

Способами вчинення шахрайства є обман і зловживання довірою. У теорії кримінального права під способом вчинення злочину розуміють певний порядок, метод, послідовність дій та прийомів, які використовує особа для вчинення суспільно небезпечного посягання

[14, с.10]. Слід відзначити і те, що обман, як спосіб вчинення злочину, характерний не тільки для шахрайства, але й для ряду інших злочинів – таких, як контрабанда (ст.201 КК України), ухилення від призову на строкову військову службу (ст.335 КК України), обман покупців та замовників (ст.225 КК України) тощо. В одних випадках законодавець прямо передбачає обман як спосіб вчинення злочину, в інших характеризує його зміст. Вважаємо, що характерною рисою шахрайського обману є те, що він спрямований на заволодіння майном. Але корисливий мотив притаманний усім злочинам проти власності, які пов'язані з розкраданням. За способом вчинення злочину шахрайство і відрізняється від таких форм розкрадання як крадіжка, грабіж, привласнення, розтрата тощо.

В одному із юридичних словників обман визначено як «свідоме введення в оману іншої особи шляхом повідомлення завідомо неправдивих відомостей, завідомого викривлення фактів або шляхом приховування, замовчування тих відомостей, які особа повинна була повідомити [15, с.13].

В теорії оперативно-розшукової діяльності обман, як спосіб шахрайства – це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування фактів, повідомлення про які було обов'язковим, що вводить потерпілого в оману [16, с.269].

На нашу думку, обман, як спосіб шахрайського заволодіння чужим майном чи придбання права на таке майно, полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого, з метою введення в оману потерпілого.

Обман охоплює собою різні прийоми з боку винного, за допомогою яких можна добитися помилки потерпілого з приводу тих або інших фактів чи обставин. Обманні дії при шахрайстві мають характерні ознаки, що охоплюють сутність, форми, способи і види обману. Так, за своєю сутністю обман може виражатися у спотворенні істини, у перекуру-

чуванні фактів, подій і обставин, у фальсифікації товарів або предметів. Для наявності об'єктивної сторони шахрайства необхідно, щоб такі дії призвели до помилки потерпілого з приводу переданого ним винному майна. При цьому між обманом і заволодінням майном необхідна наявність причинного зв'язку. При обмані винний, повідомляючи хибні відомості про якийсь факт або обставину, тим самим спотворює істину. Для перекручування істини також може повідомлятися інформація про які-небудь вигадані винним факти й обставини, що в дійсності взагалі не існували. Винний також може вдаватися до фальсифікації предметів або товарів, що означає зміну їхнього виду або властивостей. Винний, змінюючи зовнішній вигляд чи внутрішні властивості предмета або товару, дає особі неправильне уявлення про нього і за допомогою цього вводить його в оману.

Таким чином, обман може мати як активний (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події), так і пасивний (умисне замовчування юридично значимої інформації) характер. Для першого характерним є повідомлення неправдивих відомостей, для другого – замовчування, неповідомлення тих відомостей, які суб'єкт повинен був повідомити.

Як зазначає І.М. Даньшин, сучасні шахраї і досі використовують «традиційні», відомі ще з початку століття види шахрайства, поставлені на більш професійний рівень: а) одержання грошей, речей, золотих виробів, іншого майна в тимчасове користування, у борг, аванс тощо; б) сприяння в дачі хабара; в) використання «ляльки» (товарної або грошової); г) присвоєння влади або звання посадової особи; д) обман покупців шляхом обмірювання чи обважування; е) фальсифікація (у першу чергу золотих виробів, продуктів харчування, алкогольних напоїв, грошових знаків); ж) використання особливостей планування і забудови житла (передусім, прохідних під'їздів житлових будинків); з) гральне шахрайство (шулерство, гра в наперстки, рулетка, лото, лотерея та ін.) [1, с.36]. Відзначимо те,

що вище наведений перелік не є вичерпним і показує найбільш розповсюджені види шахрайства.

Одним із різновидів шахрайства в сфері приватного підприємництва є незаконний збір у населення грошей з обіцянкою високих доходів фірмами. Обман лежить і в основі діяльності по поширенню акцій неіснуючих компаній.

За результатами вибіркового узагальнення судової практики найбільш поширеним виявилось шахрайство під виглядом надання різних послуг, перелік яких досить різноманітний: у працевлаштуванні в ближньому та дальньому зарубіжжі; туристичні послуги; послуги по ремонту різного майна, по реалізації речей, по придбанню продуктів, товарів народного споживання, промислових товарів за більш низькими, ніж в об'єктах торгівлі, цінами або ж послуги по безпосередньому їх отриманню від виробника і т. ін. За нашими даними, цей вид шахрайства займає біля 44 % у структурі шахрайських посягань проти власності громадян.

Значне розповсюдження отримало і шахрайство при здійсненні обміну валют. Поява цього виду шахрайства обумовлена вільним обігом іноземних валют та прагненням громадян забезпечити свої заощадження від знецінення в зв'язку з нестабільністю національної валюти. Питома вага цього виду шахрайства – більше ніж 15 %.

Одним із суспільно небезпечних видів шахрайства в наш час є шахрайство, яке пов'язане з незаконним розпорядженням житлом громадян, в першу чергу, продажем приватизованих квартир. Цей вид шахрайства займає біля 22 % у структурі шахрайських посягань проти власності громадян.

Аналіз судової практики у справах досліджуваної категорії показав, що до найбільш поширених випадків застосування обману, як способу шахрайства, слід віднести: вчинення різних угод відносно рухомого і нерухомого майна (купівля-продаж, оренда), коли потерпілому передається фальсифікований товар або предмети гіршої якості, або ж предметом

угоди виступають фіктивні предмети, які не відповідають об'єктивній реальності або не належать винній особі; незаконне отримання пенсій, субсидій, інших видів соціальної допомоги на підставі підроблених документів; обманне отримання попередньої оплати (авансу) за надання товарів чи послуг.

У вітчизняній літературі було зроблено спробу всі види (способи) шахрайського обману об'єднати у групи. Проте, єдиної думки з цього питання серед фахівців кримінального права, кримінології та криміналістики не існує. Одні вчені вважають, що при шахрайстві можна виділити три види обману [17, с.32]. Інші пропонують усі види обману відповідно до його сутності об'єднати в чотири групи [18, с.32]. М.І. Панов, крім зазначених чотирьох груп шахрайського обману, як самостійну групу виділяє обман щодо юридичних осіб (підприємств, організацій, держави в цілому) [19, с.15]. О.І. Тарасенко виділяє п'ять загальних типових способів обману, характерних для шахрайства: 1) винний видає себе за особу, що має право на одержання майна (обман в особі); 2) змінює зовнішній вигляд предмета і (або) видає один предмет за інший (обман у предметі); 3) одержує плату за роботу, виконати яку не мав намір (обман у намірах); 4) обман в обставинах; 5) представляє свідомо помилкові документи для одержання майна або грошових сум [20, с.65].

На нашу думку, види шахрайського обману можуть бути згруповані таким чином:

- обман щодо предметів;
- обман щодо своєї особи або особи інших;
- обман з приводу різноманітних дій і подій.

Злочинці вдаються до різних способів і прийомів вчинення шахрайств, які залежать від багатьох факторів: предмета посягання; індивідуальних рис особи правопорушника, його віку, життєвого досвіду, спеціальних навичок, психологічних особливостей, освіти; конкретних умов посягань; об'єкта посягань тощо.

Для кваліфікації шахрайства не має значення як воно вчинено – шляхом обману чи зловживання довірою, через те що в криміна-

льно-правовій нормі про шахрайство вони закріплені як альтернативні способи вчинення злочину, але відсутність визначень даних понять в законі та їх офіційного тлумачення не дозволяє з абсолютною впевненістю визнати деякі злочини шахрайством.

У свою чергу, зловживання довірою (довір'ям), яке, на нашу думку, є різновидом обману виявляється в завідомому використанні винним особливих, оснований на довірі, фактичних або юридичних стосунків з особою, яка володіє майном. Цю точку зору підтримує більшість вчених. Так, наприклад, Г.А. Крігер зазначав, що зловживання довірою є одним з видів обману з таким зауваженням, що винний в цьому випадку не вчиняє тих дій, які здатні ввести в оману особу, у віданні якої знаходиться майно, і примусити передати це майно [21, с.165]. Слід відзначити і те, що обман і зловживання довірою можуть виступати як самостійні способи шахрайства, так і в поєднанні. За даними Г. Борзенкова, зловживання довірою, яка не пов'язана з обманом, зустрічається у 0,6 % загального числа шахрайств [18, с.75].

Використовуючи такий спосіб вчинення шахрайства як зловживання довірою, злочинець може діяти по-різному: спочатку заручитися довірою особи, яка обрана жертвою, а після цього застосувати обман, або застосувати обман для того, щоб заручитися довірою потерпілої особи, а потім зловжити такою довірою. На нашу думку, зловживання довірою є другорядним по відношенню до обману, але не втрачає свого самостійного значення як спосіб заволодіння майном при шахрайстві. При зловживанні довірою, як і при обмані, винний вводить в оману потерпілого щодо свого дійсного наміру з приводу майна. При цьому потерпілий, будучи введеним в оману або помиляючись з приводу довірчих відносин, сам передає майно винному.

У словнику української мови поняття «довіра» (довір'я) визначається як ставлення до кого-небудь, яке виникає на основі віри в чиясь правоту, чесність, щирість тощо [22, с.550]. Таким чином, у літературній мові сло-

во «довір'я» означає: по-перше, почуття впевненості у правоті, чесності, добросовісності, щирості будь-кого; по-друге, відповідне ставлення до будь-кого, яке випливає з цього почуття. У тлумачному словнику «зловживати» визначено як вживати, використовувати щонебудь на зло або шкоду комусь; користуватися чим-небудь у більшій, ніж належить, кількості [22, с.744]. Під зловживанням розуміється проступок, який полягає у незаконному, злочинному використанні своїх прав і можливостей, застосування на зло, на шкоду, незаконне використання довір'я, повноважень. Отже, етимологічне значення «зловживання довірою» полягає у використанні особою у власних інтересах впевненості, переконаності в її добросовісності, чесності, добропорядності іншої особи – довірителя на шкоду останньому.

На нашу думку, зловживання довірою доцільно визначити як використання при вчиненні шахрайства довірчих відносин (особисті, дружні відносини, відносини, пов'язані з роботою чи іншою сумісною діяльністю, родинні, сімейні відносини тощо), які виникли раніше, з метою протиправного заволодіння чужим майном.

Для заволодіння чужим майном чи правом на нього винний використовує особливі довірчі стосунки, які склалися між ним та власником чи володільцем майна. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, зовнішньої обстановки, цивільно-правових або трудових відносин, соціального статусу винного чи інших осіб тощо. Як шахрайство, вчинене шляхом зловживання довірою, слід розглядати отримання кредиту, попередньої оплати за товари чи виконання робіт (авансу), укладення договору позики, укладення договору прокату тощо без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг чи отримані у користування речі.

Як відзначає К. Попов, на потерпілих, які були знайомі із шахраєм, припадає близько 40

% загальної їх кількості, з них 2 % мали родинні відносини, 3 % були добре знайомими, 23 % – постійно знайомі, 28 % – опосередковано знайомі, 19 % – наочно та 25 % – випадково знайомі. При цьому 30 % потерпілих перебували у певних відносинах із злочинцем, серед яких 52,5 % були добрими, 47,5 % – нейтральними і лише один відсоток неприязних відносин [23, с. 129]. З вище наведеного можна зробити висновок, що для шахрайства є характерною наявність якщо не близьких, то хоча би довірливих, добрих відносин між знайомими особами, використовуючи які, шахрай досягає своєї мети.

На нашу думку, зловживання довірою як спосіб заволодіння майном може використовуватися двома шляхами: по-перше, якщо зловживання довірою пов'язане з обманом, тобто злочинець здійснює обман за наявності відносин довіри або застосовує обман з метою викликати довіру потерпілого; по-друге, якщо зловживання довірою виступає як окремих спосіб вчинення злочину. В такому випадку потерпілий при здійсненні майнових дій та наданні майнових повноважень виходить з дійсного розуміння ситуації, не перебуваючи під впливом омани. При цьому злочинний умисел на заволодіння майном повинен виникати вже після передачі майна або прав на нього. В іншому випадку матиме місце обман стосовно дійсних намірів злочинця, оскільки, приховуючи свої майбутні наміри в момент отримання майна (пасивна форма обману), шахрай тим самим вводить в оману потерпілого, спотворюючи адекватне відображення ситуації у свідомості останнього.

Обман чи зловживання довірою при шахрайстві застосовуються винним з метою викликати у потерпілого впевненість про вигідність або обов'язковість передачі йому майна чи права на нього. Отже, обов'язковою умовою визнання обману чи зловживання довірою ознакою об'єктивної сторони шахрайства є використання його для заволодіння майном чи придбання права на майно.

Суб'єктивна сторона шахрайства характеризується прямим умислом і корисливим мо-

тивом. Кваліфікованими та особливо кваліфікованими видами злочину є шахрайство:

- 1) вчинене повторно;
- 2) за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст.190);
- 3) у великих розмірах;
- 4) шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч.3 ст.190);
- 5) в особливо великих розмірах;
- 6) організованою групою (ч.4 ст.190);
- 7) що заподіяло значної шкоди потерпілому (ч.2 ст.190).

Завершуючи оперативно-розшукову характеристику шахрайства, вважаємо доцільним до найбільш характерних особливостей (ознак) сучасного шахрайства віднести такі:

- 1) перевагу в його структурі злочинів проти приватної власності;
- 2) велике розмаїття способів обману;
- 3) віктимну поведінку значної частини потерпілих;
- 4) стійку тенденцію до зростання матеріального збитку від злочинної діяльності шахраїв;
- 5) високий рівень групових зазіхань (близько 30 %);
- 6) наявність кваліфікованих та високоорганізованих шахрайських груп, які відрізняються чітким розподілом ролей, ретельною підготовкою і витонченістю застосовуваних способів обману;
- 7) міжрегіональний характер злочинної діяльності шахраїв, які здійснюють оманні дії в одних регіонах, присвоєння чужої власності в інших, а її збут – у третіх;
- 8) активне використання підроблених або фальсифікованих документів, печаток, штампів, а також створених фіктивних фірм;
- 9) використання різних правових засобів (типові контракти, гарантії, поручительства, векселі), господарських інститутів (біржі, комерційні банки, страхові фірми) та їхніх можливостей (безготівкові розрахунки) для наступного досягнення злочинних цілей;
- 10) використання як старих, апробованих та вивірених часом прийомів, пристосованих до існуючих умов сьогодення, так і нових,

раніше невідомих, які з'являються з подальшим розвитком суспільства і науково-технічного прогресу.

На підставі вищевикладеного ми пропонуємо наступне визначення поняття оперативно-розшукової характеристики шахрайства. Це сукупність кримінально-правових, кримінологічних, криміналістичних відомостей про злочин і злочинця, психологічних та віктимологічних характеристик потерпілого, прогностичних аспектів якісно-кількісних змін у структурі злочинності, що розглядаються з позицій ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів щодо виявлення, попередження, розкриття й розслідування шахрайства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства / В. Ю. Шепітько // Вісник Акад. правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 141–144.
2. Даньшин І. М. Деякі питання сучасного шахрайства / Даньшин І. М. // Вісті Кримінологічної асоціації України. Альманах. – 2004. – Вип. 1. – С. 33–37.
3. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
5. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : від 18.02.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
6. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Мысль, 1981. – 432 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Г. Бум. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – С. 1339.
8. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик / Д. В. Гребельский // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. трудов. – М., 1984. – С. 70–73.
9. Пчолкін В. Д. Поняття характеристики злочинів у теорії оперативно-розшукової дія-

льності / В. Д. Пчолкін // Вісник ЛАВС МВС України. – 2004. Вип. 2. – С. 8–14.

10. Мелешев С. Б. Правові та організаційно-тактичні засади розкриття вбивств, поєднаних із згвалтуванням: дис ... кандидата юрид. наук : 21.07.04 / Мелешев С. Б. – Х. : НУВС, 2005. – 216 с.

11. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 15-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1984. – С. 321.

12. Словарь русского языка : в 4-х т. Т. 2 / под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Рус. яз., 1986. – С. 306.

13. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П. С. Матышевский. – К. : Юринком, 1996. – 240 с.

14. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

15. Юридический словарь : в 2 т. Т. 2 / под ред. П. И. Кудрявцева. – М. : Госюриздат, 1956. – 687 с.

16. Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку : підручник / під. ред. Ю. Кравченка. – К. : РВВ МВС України, 2000. – С. 417 с.

17. Никифоров Б. С. Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую и личную собственность по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – 180 с.

18. Борзенков Г. Н. Ответственность за мошенничество (вопросы квалификации) / Г. Н. Борзенков. – М. : Юрид. лит., 1999. – 168 с.

19. Панов Н. И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана / Н. И. Панов. – Х. : Изд-во юрид. ин-та, 1980. – 98 с.

20. Тарасенко А. И. Криминологические аспекты и правовая основа деятельности правоохранительных органов в борьбе с мошенничеством / А. И. Тарасенко // Аспирант и соискатель. – 2003. – № 4. – С. 51–92.

21. Кригер Г. А. Борьба с хищениями социалистического имущества / Г. А. Кригер. – М. : Юрид. лит., 1965. – 328 с.

22. Словник української мови : Т. 2 / під ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 550 с.

23. Попов К. Зловживання довір'ям при шахрайстві: віктимологічний аспект / К. Попов // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 128–132.

Солодун О. В. Оперативно-розшукова характеристика шахрайства / О. В. Солодун // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 645–653 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12covrxs.pdf>

Визначені оперативно-розшукові характеристики шахрайства як інформаційної моделі злочину. Здійснено аналіз окремих статей Кримінального кодексу, у яких присутні окремі елементи шахрайських дій, запропоновано авторське визначення оперативно-розшукової характеристики шахрайства.

***

Солодун О.В. Оперативно-розыскная характеристика мошенничества

Определены оперативно-розыскные характеристики мошенничества как информационной модели преступления. Осуществлен анализ отдельных статей Уголовного кодекса, в которых присутствуют отдельные элементы мошеннических действий, предложено авторское определение оперативно-розыскной характеристики мошенничества.

***

Solodun O.V. Tracking Characteristics of Fraud

Operational-search characteristics of fraud as the Information Model of a crime are defined. The analysis of individual articles of the Penal Code, which contains some elements of fraud, asked the author's definition of operational-investigative characteristics of fraud.